

A mesterséges földrajzi nevek motivációja

1. Közhely a magyar névtudományban, hogy földrajzi neveink keletkezésük módja alapján két csoportba sorolhatók: a valamely közösség által ösztönösen alkotott neveket természetes, az ismert személyek vagy egy jogi testület által elnevező szándékkal, tehát tudatosan adott neveket pedig mesterséges földrajzi neveknek hívjuk. A két csoport tagjainak különválasztására az ide vonatkozó irodalom még egy fogódzót említ meg, azt, hogy a természetes nevek minden típusa esetében szoros kapcsolat fedezhető fel az objektum (a „táj”) és a jelölésre szolgáló név között, vagyis a névadó mindig az objektum valamely szembevetendő tulajdonsága, az objektumban jelen levő vagy azon bizonyos cselekedeteket végrehajtó ember. Ezzel szemben a mesterséges nevek nincsenek kapcsolatban a tájjal, az ismert személy vagy a hatóság a saját kénye-kedve, önkénye, pillanatnyi szeszélye alapján ad nevet az elébe kerülő objektumnak. (E kérdésekre vö. LŐRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete. A magyar táj- és népismeret könyvtára 9. sz. Budapest, 1947. 28; és MNyj. XIII. 23—4; KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. Budapest, 1967. 178—81; MEZŐ ANDRÁS: MNY. LXV., 199.)

A magyar névtan legfrissebb eredményeit bemutató összeállítások (csak a legtüzetesebbeket és könnyen hozzáférhetőket említve: KÁZMÉR MIKLÓS, Földrajzinév-kutatásunk 1945 és 1955 között: MNY. LII, 238—55; UŐ: Helynévkutatásunk 1956-tól 1966-ig: MNY. LXIV, 1—8—22, 245—55; SEBESTYÉN ÁRPÁD: Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban: MNYj. XIII, 29—55) arról tanúskodnak, hogy kutatóink egyre nagyobb kedvvel végzik a természetes eredetű földrajzi nevek vizsgálatát, és sajnos arról is, hogy közben szinte teljesen a figyelmük határán kívül maradnak a mesterséges nevek. Mintha még ma is kísértene az a felfogás, hogy a tudomány számára csak a régi, népi elnevezéseknek van mondanivalójuk, a mesterséges úton keletkezettek nem lehetnek tudományos vizsgálat tárgyai (vö. VAS KLÁRA, Buda német utcanevei. Budapest, 1929. 12). E hiedelem eloszlatása csak egy módon lehetséges: ha olyan dolgozatok születnek, amelyek megmutatják a mesterséges névadás vizsgálatának hasznát. Eredményeikből okulhatna a hatóság is jövőendő elnevező

tevékenységében, hiszen köztudomású, hogy hivatalos neveink körül nincs minden rendben. KÁLMÁN BÉLA a Zala megyei gyűjtemény ismertetése közben kesernyésen-szenvedélyesen ítéli el a hivatalos névadásbeli melléfogásokat (MNYj. XII, 148), MIKESY SÁNDOR pedig földrajzi névi torzszülöttekről, fölösleges és káros névváltoztatásokról szólva névkultúránk fejletlenségét állapítja meg (A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II [1968], 234—7). De a szántóföldön kivirágzott gyom miatt nem hagyjuk aratatlan a kalászos, hanem arra törekszünk, hogy a következő ősszel ne kerüljön konkoly a búzaszemek közé. A rossz gazdát pedig meg kell tanítani a vetőmagok megtisztítására. Ahhoz, hogy névkultúránk fejlettebb legyen, magunknak, „névészeknek” kell sokkal többet tennünk: tudományos feleletet adnunk minden fölmerülő kérdésre, nehogy — mint oly sokszor a múltban és napjainkban is — a kontárok délibábos válaszaival kényszerüljön megelegedni a jóhiszemű olvasó.

LŐRINCZE LAJOS, az önelvű magyar földrajzinév-tan megalapozója már 1947-ben rámutatott, hogy a mesterséges nevek vizsgálata ugyanúgy feladata a névkutatásnak, mint a természetes módon keletkezetteké (i. m. 27—9). De a mesterséges nevek sajátos helyet foglalnak el földrajzi neveink között, itt tehát sajátos kategóriákkal is kell számolnunk. Ezek pontos tartalmának kibontogatása azonban még az elkövetkezendő kutatások feladata, mert a meglevők megállapodatlanok, többségükről pedig csak sejtéseink vannak.

A mesterséges nevek vizsgálatának lehetőségeiről LŐRINCZE LAJOS (i. h.) és KÁLMÁN BÉLA (i. m. 178—84) után magam is előadtam ötleteimet (A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága: MNY. LXV, 198—204). Ideje, hogy bővebb anyagon alaposabb szemrevéttel bizonyítsam használhatóságukat.

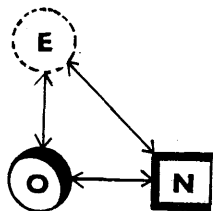
2. Korábban már említettem, hogy szerzőink a név és az objektum kapcsolatát nem tartják jellemzőnek a mesterséges nevekre. LŐRINCZE ezt mondja (i. m. 28): „Minthogy a név nem az elnevező és a táj természetes kapcsolatának eredménye, nem is lehet a táj és a név között ugyanolyan összefüggést keresnünk, mint a természetes alakulású nevek esetében. Nem a „táj” motiválja a nevet, hanem a név ad jelleget a „táj”-nak.” KÁLMÁN BÉLA tömörebben fogalmazza meg ugyanezt (i. m. 181): „A [mesterséges] név rendszerint semmiféle kapcsolatban sincs a tájjal.” Ezek a megállapítások a mesterséges nevek nagy részére valóban érvényesek. Keletkezésük egyik módja ugyanis az, hogy „Egy hivatalnok a maga önkényéből vagy felsőbb utasításra adja a nevet” (KÁLMÁN: i. h.), többnyire gyakorlati szükségből, hogy az országban, valamely nagyobb városban egy-egy földrajzi objektum azonosítása biztosított legyen. A jellegtelen (az objektummal kapcsolatban nem álló) nevek alkotása azonban nem törvényszerű.

A földrajzi nevek (N) keletkezéséhez két tényező, az ember (E) és az objektum (O) egyidejű jelenléte szükséges. Csak az ember nevezi el környezete bizonyos részeit, és ugyanakkor csak meglevő (legalább az ember tudatában meg-

levő) objektumok kaphatnak földrajzi neveket. A természetes nevek keletkezésakor az elnevező (E) maga előtt látja a táj egy darabját (O), megállapítja annak fontosabb tulajdonságait, mérlegeli ezeket, és a legjellemzőbbnek tartott saját-ságo(ka)t foglalja bele a földrajzi névbe (N). Az objektumnak tehát sohasem teljes valóságát fejezi ki a név, de a megválasztott jellemzők mindig képesek a valóságos objektumot felidézni a helyismerettel rendelkező beszédpartnerek tudatában. Az objektumnak azt a sajátosságát, amely alkotója lesz a földrajzi névnek, az öneltű névtanban névadónak hívjuk (e kérdésekre l. LŐRINCZE LAJOS: i. m. 4—6).

A földfelszín egy kiemelkedő darabjáról helyi ismeretei és a nyelvhasználat alapján azt állapítja meg a szemlélő, hogy az *hegy*. Mivel több ilyen terepdarab is van a határban, azt is meg kell állapítania, hogy milyen az éppen előtte levő *hegy*. Látja, hogy itt a futóhomokot nem köti meg semmi, a felkerekedő szél meg is zavarja a szemlélődésben, elnevezi hát ezt a helyet *Poros-hegy*-nek. Egy másik, hasonló kiemelkedésnél viszont azt tartja jellemzőnek, hogy az a *hegy* egy *Mihály* nevű emberé (volt), így *Mihály-hegy* lesz a neve. Ha történetesen ez a *Mihály-hegy* méreteinél fogva különösen szembetűnő az ember számára, szükségesnek tarthatja ezt is kifejezni, és létrehozza a *Nagy-Mihály-hegy* névfórmát. (Ez utóbbi esetben tehát már három névadó vonás idézi fel az objektumot: 1. a megnevezendő terepdarab *hegy*, 2. ez a hegy egy *Mihály* nevű emberé, 3. terjedelme, magassága *nagyobb* a szokásosnál.) Az viszont, hogy a szemlélő az (O) melyik tulajdonságát tartja a névbe foglalásra alkalmasnak, jellemző az elnevezőre. Így történik meg a visszacsatolás az N és az E között.

A természetes nevek keletkezése tehát az alábbi sémával szemléltethető (E=ember, O=objektum, N=név; a megvastagított vonalrész az O valamely jellegzetességét, illetőleg ennek az N-ben az O-ra való általánosítását jelenti):

Mesterséges földrajzi nevek is csak akkor keletkeznek, ha jelen van az ember és az objektum. Az E fogalma azonban itt annyiban módosul, hogy az előbbi esetben ismeretlen egyedekből álló közösséget jelentett, most azonban mindig ismert egyén vagy azonosítható egyénekből álló csoport (hatóság) vesz részt a névadásban ('E'). Vajon az elnevezés mechanizmusa lényegesen megváltozik-e a természetes nevek keletkezéséhez képest? Nem feltétlenül. A hatóság nem mindig tud elszakadni a vidék közösségi névrendszerétől, és annak hatására az előtte levő objektumoknak igen gyakran a természetes névadás

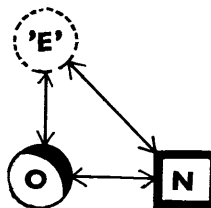
módján ad hivatalos nevet, vagyis figyelembe veszi az objektum természetes és egyéb tulajdonságait (helyzet, fekvés, alak, méret, jellegzetes építmény stb.). Sokszor pedig másféle kapcsolatok deríthetők ki az (O) és az (N), valamint az elnevező ('E') között.

A mesterséges nevek egy részében tehát fölfedezhető az igazodás az objektum valóságához, másik részében pedig nem. Ennek alapján választhatjuk szét mesterséges földrajzi neveinket a motivált és a motiválatlan nevek csoportjára. A szovjet irodalomban V. D. BELENYKAJA foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az alábbiakban az ő meghatározását idézzük:

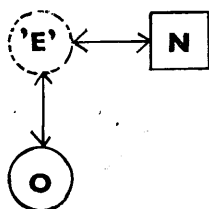
«Итак, существуют два основных типа микротопонимических наименований: мотивированные и немотивированные. Мотивированность обычно означает соответствие с называемым объектом. В молодых городах, например в Канберре, такие названия составляют большую часть (например, названия-ориентеры типа *Университетская ул., Парламентский сквер* и др.). Мотивированные названия могут указывать на характер объекта (*ул. Длинная, Широкая* и др.). К мотивированным названиям относятся также названия улиц, в которых используются фамилии общественных и политических деятелей, первооткрывателей и пр. И, наконец, к мотивированным же относятся названия эмоционально окрашенные (например, ул. *Счастья*, мост *Энтузиастов*). Немотивированные названия являются просто указаниями на объект.»

(O. Sz. АНМАНОВА, V. D. БЕЛЕНЬКАЯ, V. А. НЫКОНОВ szerk.: *Микротопонимия* Izd. Moszkovszkovo un-ta. Moszkva, 1967. 99—100.) Azokat a neveket tehát, amelyekben kideríthető valamiféle kapcsolat a név és az objektum között, vagyis az objektum valamilyen módon és mértékben determinálja a nevet, motivált neveknek hívjuk, és velük szemben csoportosulnak a motiválatlanok, amelyeket a hivatal az elnevezési kényszer hatására pusztán a nevet adás céljából ötletszerűen alkotott meg.

A motivált nevek keletkezését tehát az előbbihez hasonló sémával szemléltethetjük:

A motiválatlanok esetében megszakad az O-t és az N-et összekötő kapocs (tehát az objektum nem determinálja a nevet), illetőleg csak az emberen keresztül keletkezik összeköttetés a táj és a név között, azzal, hogy egy, a táj sajátosságaitól független nevet az ember az objektumra alkalmaz:

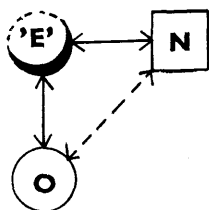
3. BELENYKAJA — amint az idézetből kitűnik — a motivált neveknek a megnevező-tájékoztató (*Egyetemi utca, Parlamenti tér*), a jellemző (*Hosszú utca, Széles utca*), az objektummal szoros kapcsolatban álló emberektől adott, valamint az érzelmileg színezett (*Boldogság utcája, Reménység hídjá*) nevekből álló csoportjait sorolja fel.

Úgy látjuk azonban, hogy a motivációnak több fokozata, a motivált neveknek pedig sokkal több csoportja létezik annál, mint amennyit BELENYKAJA megállapított. De bizonyítsunk példákon! Egy keskeny utcát közvetlenül a mérete, szélessége motivál, ezért nevezi el a hatóság ('E') *Keskeny utcá*-nak. A másiknak az alakja (*Görbe utca*), a harmadiknak a fekvése (*Kereszt utca*) a szembetűnő. A névalkotó tulajdonságok mindhárom esetben az objektumnak a tulajdonságai, ebben az esetben tehát a jel és a jelölt viszonya belső kapcsolat-ként fogható fel. A következőkben a megokoltságnak ezt a fajtáját *belső (intern)* motivációnak fogjuk nevezni.¹

A *Kossuth utca* név és (például) Nyíregyháza egyik utcája között már nem lehet ilyen belső kapcsolatot kideríteni. Semmi sem determinálja, hogy a városnak éppen ez az utcája viselje Kossuth Lajos nevét. Münnich Ferenc emlékének is ugyanúgy tisztelegtünk volna, ha a fővárosi *Nádor utca* helyett mondjuk a *Váci utca* nevét változtattuk volna meg *Münnich Ferenc utcá*-ra. Bizonyos fokú megokoltságot mégis találunk az előző két példában, mert a magyar mesterséges névadásban történetileg alakult ki az az eljárás, hogy a földrajzi nevek egy része a tájékoztatás funkciójának betöltésén kívül a nemzeti nagyjainkra való emlékeztetés eszköze, egyáltalán: a fennálló társadalmi rendszer ideológiájának kifejezője is legyen. Ez esetben viszont nem az objektum és a név, hanem a név és az elnevező ember között van szorosabb kapcsolat, majd az ember másodlagos kapcsolatot teremt az objektum és a név között is. Mielőtt a névalkotás folyamatát ebben az esetben is sémával szemléltetnénk, megmondjuk, hogy a motivációnak ezt a fajtáját a továbbiakban *külső (extern)* motivációnak fogjuk hívni.

¹ A motiváció bemutatandó rendszerét Nyíregyháza mesterséges földrajzi neveinek vizsgálatával állapítottam meg. Más település névanyagára nem lehettem tekintettel, mert a nevek motivált-ságának eldöntése csak alapos helyismeret és a név keletkezési körülményeinek kiderítése alapján történhet. E követelményeket pedig csak lakóhelyem névrendszerével kapcsolatban teljesíthettem. A földrajzi nevek a város történeti és jelenkori névanyagát tartalmazó kiadatlan gyűjteményemből valók.

És íme a séma:

Természetesen sem az intern, sem az extern motiváció nem homogén, a két nagyobb csoporton belül a megokoltság eltérő foka alapján további alcsoportokat lehet elkülöníteni.

A belső motiváció nem ritkán fordul elő a mesterséges elnevező gyakorlatban, ami érthető, hiszen a minimális helyismerettel rendelkező hatóságoknak is sokkal könnyebb a dolga, ha a tájra jellemző nevet választ. Másrészt a névalkotás aktusán kívül arra is kell gondolnia, hogy az érintett közösség elfogadja-e a lakóhelyének kiosztott nevet. Megfigyelhető, hogy a belső kapcsolatot kifejező név nagyon ritkán szokott surlódásokat okozni elnevezők és névhasználók között. (Kivéve, ha a jellemző név közszói jelentéstartalma sértő, gúnyos, kellemetlen. A közösség szívesen gúnyolódik önmagán, de azt nem tűri, hogy mások gúnyolódjanak rajta. A természetes eredetű *Gatyaszár utca*, *Tyúkszaros utca* neveket nem fogadná el hivatalos névnek.)

a) Elsődleges (vagy közvetlen) motivációról beszélhetünk akkor, ha a név az egész objektumra vonatkozó valamely tulajdonságot fejez ki. Így motiválja a földrajzi neveket 1. a helyzet, fekvés: *Belső körút*, *Beltér*, *Északi körút*, *Felső utca*, *Kereszt utca*, *Közép utca*, *Szélső utca*, *Vég utca*; 2. a méret, terjedeleme: *Keskeny köz*, *Keskeny utca*, *Kis tér*; 3. az objektum kora: *Ó utca*, *Új utca*; 4. az irányjelölés: *Bujtosi sor*, *Debreceni út*, *Debreceni utca*, *Fehértői utca*, *Kállai út*, *Kemecsei út*, *Kis Debreceni utca*, *Kis Kállai utca*, *Kis Orosi utca*, *Kisteleki utca*, *Kótaji út*, *Mandai út*, *Nagy Debreceni utca*, *Nagy Kállai utca*, *Nagy Orosi utca*, *Népkert utca*, *Orosi út*, *Pazonyi tér*, *Pazonyi út*, *Róka-bokori út*, *Simai út*, *Sóstói út*, *Szentmihályi út*, *Szentmihályi utca*, *Tokaji út*, *Tokaji utca*, *Vasgyári utca*, *Vasúti út* (az utcák, utak a megjelölt objektumok felé vezetnek); 5. az objektum korábbi természetes neve: *Bujtos utca* (a *Bujtos* nevű mocsár szélén épült), *Elető-telep* (az *Ele-tó* környékén helyezkedik el), *Epreskert utca* (a régi *Epres-kert* helyén ezt az utcát nyitották), *Erdő sor* (a *Sóstói-erdő* régen idáig nyúlott), *Érkert utca* (az *Ér* melletti kertségben épült), *Hímes utca* (a *Hímesben* épült utcák közül az egyik kapta a nevet), *Kert utca* (kert volt itt), *Ószőlő utca*, *Újszőlő sor*, *Újszőlő utca* (a városkörnyéki szőlőskertekben épültek); 6. az objektum alakja, formája: *Kéz utca*, *Kígyó utca*, *Sarkantyú utca*, *Síp utca*, *Véső utca*. — Az elsődleges motivációt tartalmazó nevek között feltűnően nagy a megterheltsége az irányjelölő neveknek.

(A típuson belüli arányuk 50%-os.) De a népi névrendszernek a mesterséges névadásra való hatását éppen ez bizonyítja a legjobban. Vidékünk természetes eredetű névrendszerében közönségesek az olyan utcanevek, amelyek azoknak a községeknek vagy egyéb földrajzi objektumoknak a nevéből alakultak, ahová az utcák vezetnek. A régiségben a megyei községek határában fordulnak elő a következő útnevek: Hodász, 1025: *Laskodiwth* (MAKSAI FERENC, A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940. 230); Laskod, 1522 körül: *Bakthaywth*, *Besseneyewth*, *Laskadyewswen* (uo. 167), Nyírbátor, 1354: *Pothyulcha* ~ *Pochyucha*, *Wosvaryulcha* ~ *Vosuaryucha* ~ *Wosuarucha* (uo. 114); Nyírdersz, 1378: *Chazarwlche*, *Hodazwlche*, 1501: *Feyerthaywth* (uo. 128); Vaja, 1522 körül: *Dobosyuth*, *Ewrydobossywth*, *Ewryparaznyaywth*, *Ewrywczza*, *Ewrywth*, *Jarmywth*, *Madaywth*, *Naghdobossywth*, *Namenywth*, *Paraznyaywth*, *Warasdobosywth* (uo. 230); Vállaj, 1431: *Vadayvegh* (uo. 231). Az irányjelölő utcanevek Nyíregyháza újratelepítése után az idegen ajkú lakosság körében is hamarosan feltűnnek: *Fehertouszkej Ulica*, *Pazonszka Ulica*, *Orosszke Ulica* (SZOHOR PÁL szerk.: Nyíregyháza az örökválság századik évében. Nyíregyháza, 1924. 195—6).

Ugyancsak a népi névadás hatását szemléltetik azok a földrajzi nevek, amelyekben a terület korábbi elnevezése vált differenciáló tényezővé (megterheltségük 17,8 %-os). Más városokban ezek aránya bizonyára sokkal nagyobb, ugyanis az újjáélesztett Nyíregyháza olyan gyorsan fejlődött, hogy lakosságának nem volt ideje még települése közvetlen környezetének földrajzi nevekké váló tüzetes behálózására sem. Az objektum helyzete (14,2%) ugyancsak kedvelt névképző mozzanat a mesterséges névadásban is. (A természetes névadás köréből gondoljunk csak az országosan elterjedt *Alvég*, *Felvég*, *Alszeg*, *Felszeg* típusra!) A hatóság ezen a módon szívesen alkot új neveket is: Nyíregyházán az 1930-as években jött létre a *Belső körút*, az *Északi körút* pedig napjainkban épül. Ezzel szemben a kor (3,5%) ma már nem játszik szerepet az objektumok megkülönböztetésében, és ugyancsak visszaszorult a méret segítségével való névalkotás. A ma funkcionálók közül csak a *Keskeny utca* (1890 előtt *Jeruzsálem utca* volt a neve) és a *Keskeny köz* tartozik ide, pedig régebben kedvelt névképző tényező volt, hiszen másodlagos differenciáló elemként még hat névben fordult elő (*Kis Orosi utca* stb.), és ezek beszámításával már 16%-os a megterheltsége. Az alakmeghatározó nevek is teljesen visszaszorultak (8,9%). E csoportban a régebbiek megítélése roppant nehéz, hiszen az objektumok alakja nagyon könnyen megváltozik, elegendő, hogy néhány új ház épüljön az utcában.

b) Másodlagos (vagy közvetett) motivációnak nevezzük az olyan névalkotást, amikor az objektum valamely részlete, nem a legfontosabb, hanem másodlagos, de jelentős funkciója, az objektumnak egy másik földrajzi objektumhoz viszonyított helyzete alkotja a névadó vonást a keletkező új földrajzi névben. Amikor egy vásártérnek a *Búza tér* nevet adják, a megindokoltság

kétségtelen, pedig azon a helyen nemcsak búzát árulnak, hanem egyebet is, sőt — hogy a legfontosabbat utoljára említsük = házak is állnak a tér körül, amelyeket tulajdonnévvel kell lokalizálni. És a földrajzi névnek ez a lokalizálás a legfőbb funkciója. A *Malom utcá*-t is hívhatnák bármilyen más néven, tehát az objektumból nem feltétlenül következik a név. Az utcában épült malom azonban másodlagosan, a név segítségével az utcát is determinálja.

Másodlagosan motiválja a nevet: 1. az objektumon belül vagy a szomszédságában levő másik objektum: *Árok utca* (a települést övező árok húzódott itt), *Csillag köz*, *Csillag utca* (itt volt régen a *Csillag* nevű kocsmá), *Egyház tér*, *Egyház utca* (templom volt a névadó), *Ér utca* (közelében folyik az *Ér*), *Gimnázium köz*, *Iskola utca*, *Kórház tér*, *Kórház utca*, *Laktanya tér*, *Malom utca*, *Megyeház utca*, *Morgó utca*, *Morgó zug* (közelében van a *Morgó*-nak is hívott temető, az utca sarkán állt a *Morgó* nevű kocsmá), *Pacsirta utca* (*Pacsirta* nevű kocsmá volt itt), *Salétrom köz*, *Salétrom utca* (salétromszérűk voltak ezen a környéken), *Serház utca*, *Stadion utca*, *Szegényház tér*, *Színház utca*, *Vármegyeház tér*, *Vármegyeház utca*, *Városház tér*, *Városház utca*, *Vasgyár utca*, *Vendég utca* (vendéglő volt a végén); 2. az objektum egy részén levő jellegzetes növényzet: *Akácfa tér*, *Akácfa utca*, *Csipke köz*, *Csipke utca*, *Jázmín utca*, *Körte utca*, *Nyírfa tér*, *Nyírfa utca*, *Szilfa utca*, *Zöldfa utca*; 3. az objektum funkciójával közvetett kapcsolatban álló fogalmak: *Búza tér*, *Búza utca*, *Felüljáró út*, *Köz utca*, *Mező utca* (a város szélső utcája volt, amelyen a mezőre hajtották az állatokat), *Széna tér*, *Vásártér*, *Vasút utca* (közelében van a vasútállomás), *Zöldség tér*; 4. az objektum jellegével rokon fogalmak: *Agyag utca*, *Jég utca*, *Nád utca* (a *Bujtos* nevű mocsár kiszáritott részén keletkeztek), *Fecske utca*, *Fürj utca*, *Galamb utca*, *Gém utca*, *Rigó utca*, *Szalonka utca* (a *Himes* nevű kertváros utcái), *Ibolya utca*, *Liliom utca*, *Mák utca*, *Nefelejcs utca*, *Szegfű utca* (a *Bujtos* délnyugati oldalán létesült kertváros utcái). — Másodlagos motivációval 61 nevet alkottak Nyíregyházán. A típuson belül legnagyobb a megterheltsége az 1. altípusnak (45,9%), majd ezt a 4. követi (22,9%). Az 1. altípus a természetes névadásban is közönséges, az objektum egy részét jelölő közsónak az egész objektum neveként való alkalmazása bizonyára éppen a hasonló természetes nevek mintájára terjedt el ilyen nagy mértékben a mesterséges névadásban is. Az objektum jellegével rokon fogalmaknak névbe foglalása azonban a mesterséges névadás találmánya. A hatóság napjainkban is igen szívesen él ezzel a módszerrel; az új településrészek keletkezésével az altípusba tartozó nevek számának gyors növekedése várható. Ezzel szemben a második (16,3%) és a harmadik (14,7%) altípusban ma már stagnálás, sőt fogyás figyelhető meg. A növényzet megváltozásával lassan elfelejtődik a 2. altípusba tartozó nevek motivált jellege, és átkerülnek a motívatlanok csoportjába. Az objektum funkciójával kapcsolatos fogalmaknak a nevekből való visszaszorulására pedig nem találunk más magyarázatot, mint azt, hogy a mellékes funkcióval is rendelkező objektumok a városok centruma

táján csoportosulnak, ezeknek pedig korunkban személyekre vagy eseményekre emlékeztető neveket szoktak adni. A Nyíregyházáról idesorolt nevek kétharmad részét ma már másfélék váltották fel, pusztán a *Búza tér*, *Búza utca* és a *Mező utca* tartja még magát.

c) A mesterséges földrajzinev-adás a tájékoztatás és tájékozódás biztosításán kívül arra is fel akarja használni a földrajzi neveket, hogy emléket állítson az objektummal szoros kapcsolatban álló vagy állt embereknek, az objektumban lefolyt különös jelentőségű eseményeknek. A név megválasztása ilyenkor is indokolt, de ez a motiváció az előző kettőtől minőségileg különbözik. Nem az objektum teljes valósága és a név, hanem az objektum valamely (a valóságán kívüli) vonatkozása és az elnevező ember (kegyeletérzése, múltjának megbecsülése) van szorosabb kapcsolatban, és ez a kapcsolat fejeződik ki a névben. A belső motivációnak ezt a fajtáját távoli motivációnak nevezhetjük.

Távoli motivációt fejez ki az elnevezés, ha a névadó 1. az objektum első lakosa: *Arnold utca*, *Nádor utca* (a településrész Báthori István nádor tulajdona volt); 2. a beköltözött lakosok korábbi településneve: *Csabai utca*, *Szarvas utca* (a Békéscsabáról, illetőleg Szarvasról érkezett telepesek szállták meg a két utcát); 3. az objektumban született, élt nevezetes ember: *Benczúr tér* (Benczúr Gyula Nyíregyházán született, de szülőháza nem ezen a téren áll), *Bencs László tér* (a város millenniumi polgármesteréről), *Dessewffy tér* (a helység egykori birtokosáról), *Hatzel tér* (a város 1848=49-es polgármesteréről), *Jósa András utca* (a helyi múzeum alapítójáról), *Károlyi tér* (Károlyi Ferencről, Nyíregyháza újratelepítőjéről), *Krúdy utca* (Krúdy Gyula szülőháza nem itt, hanem a Vöröshadsereg útján van), *Szamuely tér* (Egy időben a Búza teret nevezték el Szamuely térnek, ahol a névadó szülőháza is van. Aztán ezt méltatlannak találták Szamuelyhez, és az állomás előtti, reprezentatívva most épülő térnek adták a nevét. Később itt állították fel Szamuely Tibor szobrát is); 4. az objektumban levő másik, közvetlenül motivált nevű objektum: *Petőfi tér* (itt volt a Petőfi-szobor), *Kossuth tér* (Kossuth-szobor), *Felszabadulás tér*, *Felszabadulás útja* (a téren áll a felszabadulási emlékmű), *Bessenyei tér* (Bessenyei-szobor); 5. az objektum korábbi nevével rokon vagy arra emlékeztető fogalmak: *Kürt utca* (korábban *Angyal zug* volt a neve); 6. az objektum lakóira közvetve utaló fogalmak: *Holló utca* (sok cigány lakott benne), *Csaló köz* (négy ügyvéd háza állt itt). — A távoli motiváció a mesterséges névadás legújabb szakaszában csupán a 3. és a 4. altípusban hoz létre újabb termékeket. Tanulságosan bizonyítja a szobroknak, emlékműveknek a névadásban játszott szerepét a nyíregyházi *Bessenyei tér* név sorsa (vö. MNy. LXV, 200—1). A Kallós Ede készítette Bessenyei-szobrot 1899-ben állíttatta a város a megye kiváló szülötte emlékére. 1928-ban a szobrot áthozták mostani helyére (az akkori Dessewffy térre), majd a felszabadulás után a név is átvándorolt, felváltotta a *Dessewffy tér* nevet. És az előbb már említett másik példa: A város emléket akart állítani Szamuely Tibornak, a Tanácsköztársaság egyik nagyszerű vezetőjének, aki

Nyíregyházán született. Előbb a Búza teret (itt áll Szamuely szülőháza) akarták elnevezni róla (térképen is kinyomtatták ezt a változtatást!), majd úgy döntöttek, hogy — mivel a szobra az állomással szemben épült új lakótelepre kerül — az *Állomás előtér* kapja Szamuely nevét.

A belterületi mesterséges nevek igen nagy része külső motivációval alakult. Az efféle elnevezések keletkezése nálunk megkezdődött már a múlt században, amikor felfedezték, hogy a földrajzi nevek nemcsak a tájékoztatás eszközeinek valók, hanem alkalmasak emlékéllátásra is. A típus kialakulásának menete bizonyára a következő volt. A hatóság észrevette, hogy a természetes eredetű belterületi névrendszerben közönségesek a személyek (legtöbbször az objektum első lakói) nevéből keletkezett földrajzi nevek. Ezek mintájára előbb az objektumban született, élt híres emberek nevét alkalmazták a földrajzi nevekben, s mivel ez esetben a motiváltság már nem szembetűnő, az újabb utcák, terek olyan emberek nevét is megkaphatták, akiknek semmi közük sem volt az illető objektumhoz. És amikor közönségesé és befogadottá vált a földrajzi nevek emlékeztető funkciója, már nemcsak személyeknek, hanem eseményeknek, elvont fogalmaknak is névvel kezdtek emléket állítani. (A típus kialakulásának folyamatát a valóságban természetesen nem lehet kronológiai szakaszokra bontani. A bemutatott linearitás csupán elnevezés-lélektani szempontból igazolható.)

A külső motivációval alakult nevek ideológiai tartalma a mesterséges névadás története folyamán mindig az uralmon levő osztály ideológiáját, kultuszát fejezte ki. A kiegyezés után sorra keletkeznek a részben önálló államiságot nyert nemzet múltját, a nemzeti sorsfordulók iránt való nosztalgiát kifejező nevek: 1. a honfoglaló vezérekről, fejedelmekről, királyainkról: *Árpád, Béla, Géza, István, László, Lehel, Szabolcs utca*; 2. hadvezérekről, a nemzeti felszabadító mozgalmak vezetőiről, hőseiről: *Báthori, Bercsényi, Bethlen Gábor, Bocskai, Damjanich, Hadik, Hunyadi, Kinizsi, Kiss Ernő, Kossuth, Rákóczi, Széchenyi, Toldi, Vay Ádám, Vécsey utca, Kossuth, Széchenyi tér, Vécsey köz*; 3. a katonaságra emlékeztető közszavakból: *Honvéd utca, Katona utca*; 4. a reformkor, a szabadságharc és a kiegyezés korának irodalmi és politikai személyiségeiről: *Arany János u., Deák Ferenc köz, Deák Ferenc u., Eötvös u. Jókai tér, Jókai u., Kölcsey u., Tompa Mihály u., Vörösmarty tér, Vörösmarty, u.*; 5. egyházalapítókról: *Kálvin tér, Luther tér.*

A két világháború között jöttek létre a rendszer személyi kultuszát (*Horthy tér, Rákosi Jenő tér*) és ideológiáját, irredentizmusát kifejező nevek (a trianoni békeben Magyarországtól elcsatolt területek és városok neveiből alkották őket): *Arad u., Bácska u., Bánság u., Bártfa u., Brassó u., Dobsina u., Erdély u., Eszék u., Fiume u., Háromszék u., Igló u., Kárpátalja u., Kassa u., Kolozsvár tér, Lőcse u., Nagyvárad u., Pancsova u., Pozsony u., Rozsnyó u., Szabadka u., Szatmár u., Tatra u., Temesvár tér, Újvidék u., Verecke u., Zenta u., Zimony u., Zombor u.* A magyar fasizmus egyik jelképéről kapott nevet a *Turul utca*.

A felszabadulás után a város belterületén névtani szempontból az előzőkhöz hasonló, de más ideológiai tartalmú típusok keletkeznek: 1. a nemzeti felszabadító és parasztmozgalmak hőseiről: *Áchim András u., Budai Nagy Antal u., Dózsa György u., Esze Tamás u., Martinovics tér, Szántó Kovács János u., Tarpai Márton u.*; 2. a magyar munkásmozgalom hőseiről, mártírjairól: *Alpári Gyula u., Derkovits Gyula u., Fürst Sándor u., Hámán Kató u., Löwy Sándor u., Rózsa Ferenc u., Ságvári Endre u., Ságvári-telep, Sallai Imre u., Schönhercz Zoltán u., Soltész Mihály u., Szamuely tér, Zalka Máté u.*, 3. a nemzetközi szabadság- és munkásmozgalom hőseiről: *Beloianisz tér, Dimitrov u., Engels u., Garibaldi u., Gorkij tér, Guszev-telep, Kalinin u., Lenin tér, Makarenkó u., Malinovszkij u., Marx tér, Puskin u., Sztálin tér, Zója u., Zsdánov u.*; 4. a mozgalmi múltra és jelenre emlékeztető közszavakból: *Alkotmány u., Felszabadulás tér, Felszabadulás útja, Ifjúság útja, Komszomol tér, Mártírok tere, Szabadság tér, Szabadság u., Vértanúk útja, Vöröshadsereg útja, Tanácsköztársaság tér.*; 5. a nemzeti múlt katonai személyiségeiről: *Dobó István u., Gábor Áron u., Görgey Artur u., Kinizsi u., Thököly tér, Zrinyi Ilona u.*; 6. irodalmi és művészeti személyiségekről: *Ady u., Bartók Béla u., Dugonics u., Erkel Ferenc u., Gárdonyi Géza u., Irinyi János u., József Attila u., Juhász Gyula u., Kazinczy Ferenc u., Körösi Csoma Sándor u., Krúdy Gyula u., Liszt Ferenc u., Madách Imre u., Mikszáth Kálmán u., Móricz Zsigmond u., Munkácsy Mihály u., Munkácsy tér, Petőfi u., Táncsics Mihály u., Tóth Árpád u., Vasvári Pál u.*; 7. a szocialista országok városairól: *Bukarest u., Leningrád u., Moszkva u., Prága u., Szófia u., Varsó u.*

A külső motivációval keletkezett földrajzi nevek között túlsúlyban vannak a személynévből valók (111 = 69,81 %). Ha e csoporthoz még hozzászámítjuk azokat a neveket, amelyekben város- és tájegységnevű a megkülönböztető elem (34 = 28,38 %), szemünkbe tűnik, hogy a mesterséges névadás köznevekkel alig alkot külső motivációt tartalmazó földrajzi neveket (Nyíregyházán 14 név = 8,8 %). Éppen fordított a helyzet a belső motiválással. E csoportban elenyészően kevés a személynévi megkülönböztetőjű (12 = 8,75 %), nem sokkal több a földrajzi névi elemű (15 = 10,94 %), viszont a közszóval alkotott belterületi nevek megterheltsége 80,29 %-os (110 név).

A bevezetőben utaltunk arra, hogy a motivációban nemcsak az elnevező—objektum—név kapcsolat fejeződik ki, hanem a nevet használó közösségnek az objektumhoz és a névadóhoz (rajta keresztül pedig a névhez, és fordítva) való viszonya is. Az objektumnak vagy részeinek átformálódása, a névadás körülményeinek elhomályosulása, a névadó alany értékelő tevékenységének megváltozása bizonyos átrendeződést von maga után a motivációnak a közösség által való felfogásában is. A motiváltak közül a motiválatlanok csoportjába vagy fordítva történő átvándorlás a nyíregyházi névanyagban kizárólag a köznévi jelzőjű földrajzi nevekkal kapcsolatban figyelhető meg. Ha a Jázmin utcában sok jázminbokrot ültetnek a házak elé, bizonyos idő múltán azt fogja hinni a közösség, hogy ezekről kapott nevet az utca, tehát az eredetileg moti-

válatlan nevet átsorolja a motiváltak csoportjába. A személyneves elemű földrajzi nevek mozgása anyagunkban csak típuson belül történik. A belső motívációs minősített *Petőfi tér* a külső megindokoltással alakult nevek csoportjába kerül, mert azt a Petőfi-szobrot, amely a névadó volt, néhány éve lebontották, és ismeretlen helyre szállították. Ugyanilyen átrendeződés történne meg, ha a *Mező utcá-t* *Mező Imre utcá-nak* neveznék el.

5. A motiválatlanság a földrajzinév-adás folyamatában nem azt jelenti, hogy az egyént vagy hatóságot nem kényszerítik a körülmények az objektumok elnevezésére, vagy hogy minden esetben ok nélkül választja és jelöli ki éppen azt a névformát. A belterület részeinek közszói megnevezései szinte minden esetben elsődlegesen motiválják a neveket (vagyis az utcát csak valamilyen *utcá-nak* nevezhetik, nem pedig *tér-nek*). Kivételek persze itt is vannak (l. alább!). Ezeket azonban egy-egy nagyobb településen belül nem szoktuk névképző tényezőnek tekinteni, hiszen önmagukban nem alkalmasak az elkülönítésre, csak valamilyen egyénítő elemmel megtoldva, megkülönböztetve tudják azonosítani az objektumot. A motiválatlanság pusztán ezeknek az egyénítő elemeknek megválasztásában nyilvánul meg.

KÁLMÁN BÉLA említi, hogy külföldön (elsősorban az Egyesült Államokban, elterjedt szokás az utcák számozása és égtájak szerint való viszonyítása (A nevek világa 183). Megjegyezzük, hogy Budapest újabb kerületeiben vannak külön arab és külön római számmal differenciált utcák is. De az effajta „nevek”-ben legfeljebb rendszert, nem pedig motívációt lehet kimutatni. Kisebb városokban; így Nyíregyházán szerencsére még nem terjedt el ez a szokás.

Egyre inkább tért hódít azonban az objektummal kapcsolatban nem álló közszavaknak és tulajdonneveknek megkülönböztetőként való alkalmazása. Megfigyelhető, hogy az ilyen motiválatlan neveket elsősorban a külvárosi jellegű objektumoknak ítélik oda, vagyis a motiválatlan névben bizonyos mértékig az objektum és a közösség kapcsolatának minősége is kifejeződik. Ez azonban megint nem érinti a név motívációs jellegét (vagyis nem tekinthetjük őket motiváltaknak).

Nyíregyházán még eléggé kicsi, 32,38 %-os a megokolatlannak minősítendő hivatalos földrajzi nevek aránya. Ilyenek elsősorban a névadásnak a felszabadulás után következő szakaszában keletkeztek, amikor a helység rohamos fejlődésnek indult, s a hatóságnak iparkodnia kellett, hogy elnevező tevékenysége lépést tudjon tartani az új objektumok keletkezésével.¹ Az élet olyan objektumoknak is neveket követelt, amelyek korábban elnevezés nélkül is azonosíthatók voltak (a város közelében elszórt házak, házcsoportok a népszámlálás, posta, rendőrség stb. megváltozott igényeinek megfelelően utcaneveket kaptak). Így aztán nem tehetett mást a hatóság, mint hogy íróasztal mellett, legfeljebb

¹ M. N. MOROZOVA írja, hogy Moszkvában megközelítőleg 4500 földrajzi objektum van. Az 1964-ben megjelentetett Moszkva utcai Улицы Москвы c. kiadványában azonban csak 3923 nevet közölnek, tehát ekkor több mint 500 objektumnak még nem volt neve (Микропонимия, 72).

térképismeretére támaszkodva „szülte” a földrajzi neveket. Helyismeret hiányában (a meglevő névrendszertől is akadályoztatva: nem adhat már lefoglalt megkülönböztetőt) csak motiválatlan neveket alkotott: *Acél u.*, *Alkotás u.*, *Árvácska u.*, *Barát u.*, *Berettyó u.*, *Bokréta u.*, *Bor u.*, *Csemete u.*, *Cserje u.*, *Csongor u.*, *Délibáb u.*, *Fillér u.*, *Gálya u.*, *Gömb u.*, *Gyík u.*, *Gyöngyvirág u.*, *Hársfa u.*, *Hegedű u.*, *Illés u.*, *Jázmín u.* stb. Mivel annyira optimisták nemigen lehetünk, hogy ezután a névtudomány eredményeit felhasználja, intelmeit megszívleli a hatóság, a motiválatlan nevek további gyarapodásával kell számolnunk.

6. Az alább következő táblázaton ismétlésképpen bemutatjuk a megvizsgált és megállapított típusokat, szemléltetjük megterheltségüket. A táblázat adatai maguk is kínálnak néhány következtetést, ezek levonására azonban most nem vállalkozhatunk, mivel más szempontú vizsgálatokat is igényelnek (a motiváció és a névismeret; a motiváció és a névadás korszakai; a jelenkori névrendszer értékelése stb.), így majd egy másik tanulmányt kell e kérdésekre szánnunk.

Típus		A nevek száma		Megterheltség aránya %	
Motivált nevek	Belső m.	közvetlen	56	137	13,23
		közvetett	61		14,42
		távoli	20		4,72
	Külső m.	149	35,22		
Motiválatlan nevek		137	32,38		
Összesen:		423	100,00		

Befejezésül a következőkre hívjuk fel a figyelmet.

Bár a motiváció vizsgálatából származó eredményeket bizonyára felhasználják majd a társtudományok, a legnagyobb haszon mégis az önelvű névtan számára csapódik le (segítségünkre van pl. a természetes és mesterséges nevek közötti pontosabb és árnyaltabb különbségtevésben). Nem hallgathatjuk el azonban az efféle vizsgálat és minősítés veszélyeit sem.

A megítélésben viszonylagos biztonságot csak az igen alapos helyismeret, valamint a név keletkezési körülményeinek tüzetes kiderítése adhat. Megtörténik, hogy a név csak a használat folyamán, adaptációval válik motiválttá. Ennek kiderítése pedig nem közömbös a névélettan számára. Továbbá! A földrajzi nevek éppen úgy, mint az objektumok, nincsenek egymástól hermetikusan elszigetelve. Az objektumok fejlődése, osztódása maga után vonja a nevek osztódását, jelentésének megváltozását is (pl. a *Debreceni út* név Nyíregyházán ma nem ugyanazt az útszakaszt jelenti, mint régebben: a város terjeszkedésével

egyre kijebb és kijebb vonul a név is). Az osztódásos nevek (más helyen más összefüggésben homogén névbokrosítással keletkezett neveknek hívtam őket: MNy. LXV, 201) második, harmadik stb. tagjának keletkezésekor már talán másfajta motivációt kellene feltennünk, mint az alapnévénél. Hogy világosabb legyen: a *Keskeny utca* nevet az objektum mérete közvetlenül motiválja, de amikor ezt az objektumot egy másikkal összekötő *köz* keletkezik, és ennek a *Keskeny köz* nevet adják, már nem a köz mérete a névképző tényező, hanem az előbbi *Keskeny utca* név. Még igen sok hasonló példánk van (vö. MNy. LXV, 201). Továbbá: noha a motiváció leggyakrabban a név keletkezésének síkján ragadható meg, sohasem szabad figyelmen kívül hagyni a névhasználat szempontját, mert — mint utaltam rá — a használatban igen sokszor megtörténik a motiváció átrendeződése, sőt a használat folyamán új motivációs típusok is keletkezhetnek.

Az előbb alig érintett, illetőleg figyelmen kívül hagyott elemi motiváció (a belterület részeinek minőségére utaló közzavak: *út*, *utca*, *tér* stb. használata) napjainkban — úgy látszik — már nem olyan következetesen érvényesül, mint régebben. Erre mutat az *út* és az *utca*, *körút*, *fasor*, *zug* stb. keveredése. Két azonos jellegű objektum közül az egyik a *zug*, a másik az *utca* szót tartalmazza nevében. Az *út* és az *utca* szónak a használat folyamán ugyanabban a névben való fölcserélése pedig már-már hétköznapi dolog. Ez a jelentéstani okokkal magyarázható folyamat — úgy vettem észre — eddig még csak a lineáris kiterjedésű objektumok nevével kapcsolatban érvényesül.

A motiváció a mesterséges földrajzi nevek más csoportjaiban is megvan, különösen és sajátos módon jelentkezik a községnévadásban. Ennek megvizsgálását azonban már egy másik írás feladatának tartom.

MEZŐ ANDRÁS

Мотивирование искусственных географических названий

Географические названия на основании своих способов возникновения мы зачисляем в группу искусственных и естественных названий. Естественное название данно стихийно через общность, и название в тесном отношении с объектом (в каждом случае мотивированное), в противоположность этому искусственное название сознательное сочинение какого-нибудь лица или органа власти, и название не безусловно в отношении с наименованным объектом (см. Л. Леринце: Жизнь наших географических названий, стр. 28; Б. Калман: Мир имен, стр. 178—81).

Автор в своем исследовании анализирует мотивирование искусственных географических названий. Те наименования, в которых объект определит наз-

вание в каком-нибудь способе и в какой-нибудь степени, он называет мотивированными названиями. Между не-мотивированными названиями и объектами нельзя обнаруживать никакого отношения.

Автор определяет в группе мотивированных названий внутреннее и внешнее мотивирование. В случае внутреннего мотивирования выражает название действительность объекта или его раздела, но во внешнем мотивировании называющий человек установит вторичное отношение между объектом и названием. Автор в внутреннем мотивировании устанавливает следующие группы: 1. прямое мотивирование (топонимика выражает какое-нибудь свойство целого объекта, напр. *ул. Узкая, ул. Новая, Маленькая площадь*), 2. посредственное мотивирование (в названии стоит какой-нибудь раздел, вторичный характер объекта, напр. *улица Мельницы, улица Лилии*), 3. «дальнее» мотивирование (назвали именем известного человека, рожденного и прожившего в этом объекте, или другого, непосредственно мотивированного названия объекта, находящегося в объекте, напр. *пл. Петефи* — тут была скульптура Петефи, *пл. Самуели* — на площади стоит родной дом Т. Самуели).

По внешнему мотивированию возникли те названия, которыми ставят память выдающимся личностям культуры и науки (*ул. Ади, ул. Й. Араня, пл. Бойаи*), героям национальных освободительных движений, историческим событиям и идеям (*ул. Л. Кошута, ул. Ф. Раковцы, пл. Освобождения, дорога Красной Армии, сквер Свободы*).

В не-мотивированных названиях находятся такие нарицательные и собственные имена существительные, которые не имеют никакого отношения с объектами (*ул. Стальная, ул. Вина, ул. Илии*).

Автор устанавливал вышеупомянутую систему по географическим названиям внутренних районов города Ниредьхазы.

А. МЕЗЁ

